

Історичні, філософські, правові й організаційні проблеми фізичної культури

УДК 196.011.3+372.48

Валентина Бенера

Історико-педагогічний дискурс становлення фізичної культури на Кременеччині

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка (м. Кременець)

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Витоки становлення фізичної культури на Кременеччині беруть свій початок із часів діяльності Волинської гімназії й Волинського ліцею. Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка продовжує кращі історичні традиції з теорії й практики фізичного виховання та спорту. Ще на початку XIX ст., а саме з 1805 р., із часу заснування Волинської гімназії, досвідчені педагоги викладали фехтування, спортивні ігри, плавання, гімнастику, зимові види спорту. Як свідчать архівні джерела, згідно з першим загальним статутом під назвою «Предварительные правила народного просвещения», пунктом 35 дозволено було в гімназії викладання гімнастичних вправ (тілесних вправ), танців, музики й кінної їзди [5, п.8].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важливо відзначити, що навчальні програми Волинської гімназії являли собою спробу поєднання гуманітарних і природничо-математичних дисциплін. Т. Чацький уважав, що загальна освіта повинна поєднуватись із досконалою професійною підготовкою. За програмою Віленського університету упродовж перших трьох років викладали предмети гуманітарного циклу, у другому трьохріччі – природничо-математичні дисципліни. Організація процесу навчання визначала освітньо-виховні завдання – наділити своїх учнів науковими знаннями, відповідними рівню розвитку тогочасної європейської науки, виховувати молоде покоління в любові до краю й повазі до праці. За визначенням Гюго Коллонтая, це був час, коли молодь мала дозрівати інтелектуально та поглиблювати свої різнобічні інтереси.

На думку багатьох дослідників і мемуаристів зазначеного періоду, за своїм впливом на освіту в краї Волинська гімназія суперничала з Віленським університетом [4, с. 29]. На високому рівні проводилися заняття з хімії, що відбувались у добре обладнаній лабораторії. Ботаніку й зоологію викладав відомий учений Віллібальд Бессер, а потім його учень Антоній Анджейовський. У гімназії працювали курси теоретично-практичної агрономії та гігієни. Цьому служили впроваджені Г. Коллонтаєм додаткові факультативні предмети, які переважно склалися з точних і природничих наук [3, с. 171]. Вони призначалися для талановитої молоді, котра відмовлялася від подальшої науки у Віленському університеті.

Як свідчать архівні джерела [7–10], фізичним заняттям відводили вагоме місце у вихованні гімназистів. Вихованці займалися легкою атлетикою (бігом), фехтуванням і плаванням. У вільний від занять час учні могли додатково займатися верховою їздою, гімнастикою, грою в м'яч, спортивними танцями. Особливої слави набули обладнані манежі для їзди верхи, спеціальний аптекарський город. Особливу увагу у Волинській гімназії приділяли організації змагань серед учнів гімназії, оскільки Тадеуш Чацький вважав, що без нагород заняття спортом не мають сенсу. Фехтування вважалося одним із видів спорту. Як предмет його викладав француз С. Роуссел.

Плавання як предмет уперше уведено теж у Волинській гімназії. Спочатку його навчали самі учні, які вміли плавати. У 1808 р. в штат викладачів уведено вчителя плавання Ю. Дотковича. Цікаво відзначити, що плавати він навчав у річці Случ у спеціально відведеному місці. У цьому ж році уведено заняття з верхової їзди, які до 1820 р. проводив Карол Аудіберт. Потім його змінив викладач Станіслав Ольшанський, котрий, згідно з архівними матеріалами, викладав верхову їзду в 30-х рр. ХХ ст. в Університеті св. Володимира.

Із метою вдосконалення методики викладання різних предметів Т. Чацький створив три методичних відділки: літературний, моральний і природничий. До третього відділку входили професор хірургії, викладачі практичної механіки, астрономії, фізики й хімії. Формами науково-популярної роботи природничого відділку були розповсюдження знань так званої «популярної медицини», звільнення свідомості мешканців краю від забобонів. Кожен член природничого відділку повинен був один раз на два роки виступати перед своїми колегами з науковою доповіддю, кращі з яких виголошувалися на публічних зібраннях [4, с. 32].

Упродовж навчального року у Волинській гімназії проводили 16 балів та карнавалів. Учні гімназії були одягнені в мундири й мали шпаги. Цікавий виховний момент: на бал мав право прийти тільки той учень, який за тиждень не отримав жодної догани. Карнавали часто закінчувалися фейерверками на замковій горі Боні, котрі організовував А. Анджейовський з учнями. Цікавим є той факт, що започатковані туристичні походи в травні-місяці беруть свої історичні витoki із Волинської гімназії. Так, наприкінці кожного навчального року відбувався великий пікнік у знак вдячності сім'ям, які приймали в себе гімназистів. Вихованці, викладачі й батьки збиралися в групи та мандрували в гори на цілий день. У знак любові й поваги до викладачів учні наприкінці походу піднімали викладачів на руки та вигукували слова «Віват, профессоре». Отже, система організації навчання й виховання Волинської гімназії була досить цілісна та мала у своєму здобутку прогресивні ідеї європейського рівня в галузі педагогіки в цілому й фізичного виховання, зокрема.

У 1819 р. на базі гімназії утворено Волинський ліцей, що фактично став закладом освіти університетського типу для дітей дворян Волинської та Подільської губерній. У складі Волинського ліцею функціонували природничо-математичні, гуманітарні й ремісничо-промислові школи. Спецкурси та допоміжні дисципліни затверджувала педагогічна рада ліцею. Цікавим виявляється той факт, що особлива увага в педагогічних закладах ліцею приділялася вивченню історії фізичного виховання, якій відводилося 3–5 год на тиждень. На уроках вивчали історію фізичного виховання в стародавніх Греції та Римі, повідомляли про інші системи виховання. Окремим видом навчання були конференції, на яких учні виступали із самостійно підготовленими рефератами та дискутували [3].

Волинський ліцей як комплексний навчальний заклад уміло поєднував наукову, виховну, громадську та практично-трудова сторони діяльності. Школа диспонувала добре устаткованими кабінетами фізики, астрономічно-метеорологічною обсерваторією, метеорологічною станцією, зоологічним, нумізматичним і мінералогічним кабінетами. Навчально-розвивальна спрямованість проявилася в діяльності гуртків та товариств. Зокрема, розвивальну функцію покладено на екскурсійну роботу та відпочинок під час канікул (зимові вакації, літні пленери). Ще одна традиція ліцею – після закінчення навчального року, у червні чи липні, у спортивному залі відбувалося вручення нагород, концерт учнівського оркестру й хору, виступ танцювального колективу. Цікавими фактами відзначається культурно-просвітницька робота ліцею. Працював краєзнавчий гурток ім. д-ра Віллібальда Бессера. Діяльність наукових товариств ліцею сприяла формуванню інтелектуальної еліти краю.

Серед викладацького складу Волинського ліцею професор Ян Таргонський викладав фізичне виховання, фотосправи навчав Г. Германович, професор Людвік Гроновський – математики та фізики. Про їхню високу професійність і всебічну обізнаність свідчить той факт, що, зокрема, Л. Гроновський займався ще пленерним спортом, готував пілотів до польотів, організовував спортивні вистави.

Сьогодні важливо назвати випускників Волинського ліцею, видатних діячів культури, науки, освіти. Серед них – відомий громадський діяч, професор медицини Кароль Мацей Качковський, який після закінчення в 1815 р. з відзнакою гімназії, залишився в Кременці лікарем і викладачем гігієни. У 1830–1931 рр. організував товариство лікарів та товариство добродійності. Серед славної когорти випускників Волинського ліцею – Казимир Антоній Добровольський – повітовий лікар у Кременці, Михайл Фричинський – професор агрономії Віленського університету, Григорій Гречина – професор математики Київського, а пізніше Харківського університетів. Ректор духовної семінарії в Луцьку, доктор теології, відомий як Апостол Волині, Віктор Ожаровський – золотий медаліст Волинського ліцею.

У відновленому Кременецькому ліцеї 1920 р. намагалися поєднати традиції, започатковані в часи діяльності Тадеуша Чацького, а також упроваджувалися новації. Так, майже в усіх навчальних закладах освітнього комплексу навчання проводилося за системою Дальтон-плану. Важливе місце займало фізичне виховання молодого покоління, у навчальному плані відводилося 4 год на тиждень. Специфікою фізичного виховання була роздільна організація занять для хлопців і дівчат за різними програмами.

Для вихованців організовувалися обов'язкові весняні та осінні екскурсії по Волині під гаслом «Через пізнання краю – до любові до нього». В інтернатах учні перебували під опікою високваліфікованих педагогів-вихователів. Актуально й сьогодні звучать факти про те, що послаблені та хворі учні ліцею мали можливість безкоштовно відпочити й пройти курс лікування в ліцейському санаторії в михайлівських лісах. Новаторським було прийняття рішення про обладнання тенісного корту на території ботанічного саду. Ідею природничої лабораторії реалізовано при створенні в с. Лідихів зразкового саду фруктових дерев. За майже два десятиліття інтенсивної роботи Кременецький ліцей став важливим осередком освітнього, культурного, наукового, соціально-економічного й ідеологічного життя Волині.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Знання кращих освітньо-наукових традицій професійної підготовки фахівців фізичного виховання зі свого минулого надає впевненості в прогнозуванні розвитку й перспектив на майбутнє. Сьогодні діяльність факультету фізичного виховання КОГПІ ім. Тараса Шевченка спрямована на формування та утвердження здорового способу життя підростаючого покоління засобами фізичної культури й спорту, проведення досліджень науково-прикладного характеру, підготовку високопрофесійних фахівців для загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Кращі історичні традиції з теорії й практики фізичного виховання та спорту, що беруть свій початок з часів діяльності Волинської гімназії й Волинського ліцею, мають право на розвиток у сучасній дидактиці вищої школи, потребують подальших досліджень науковців із метою впровадження в діяльність сучасних вищих навчальних закладів у системі професійної підготовки фахівця фізичного виховання і спорту.

Список використаної літератури

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII – XIX вв.) / И. Алешинцев – СПб., 1912. – С. 55.
2. Держархів Житомирської області, ф. 71, оп.1, спр. 2. Звіт про приходи та витрати коштів Волинської гімназії.
3. Коллонтай Г. Наукові листи / Г. Коллонтай. – Краків., 1844. – Т. III. – С. 171–194.
4. Коляденко С. М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX 30-і рр. XX ст.) : [монографія] / С. М. Коляденко. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2003. – 136 с. : іл.
5. Предварительные правила народного просвещения / Указ № 20.595 від 24 січня 1803 р. // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1864. – С. 17–18.
6. Теодорович Н. И. Город Кременец Вольнской губернии / Н. И. Теодорович. – Почаев, 1890. – История города Кременца. Седлец, 1904.
7. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 1, спр. 592, арк. 1–293. О составлении устава Лицея, переводящегося из Кременца в Киев и об учреждении вместо онаго Университета св. Владимира.
8. ЦДІА у м. Києві, ф. 170, оп. 2, спр. 1030-а.
9. ЦДІАК України, ф. 2162, оп. 1, спр. 762, арк. 1–19.
10. ЦДІАК України, ф. 710, оп. 1, 3, спр. 598, Волинський (Кременецький) ліцей (1819–1834 рр.); ф. 710, оп. 2, спр. 62. Устав Кременецького ліцею (1805–1833), арк. 11; ф. 442, оп. 788, спр. 268, м. Кременець.

Анотації

У статті розкрито історико-педагогічний дискурс становлення фізичного виховання з часів Волинської гімназії та Волинського ліцею. Актуалізовано ретродосвід реалізації фізичного виховання у вищій школі початку XIX ст. Аргументована доцільність упровадження історично апробованого досвіду з фізичного виховання в практику сучасного вищого навчального закладу.

Ключові слова: *фізичне виховання, фізичні заняття, пленерний спорт, верхова їзда, легка атлетика, спортивні танці, історично апробований досвід, персоналізовані ідеї.*

Валентина Бенера. Історико-педагогічний дискурс становлення фізическої культури на Кременеччині.
В статье раскрыт историко-педагогический дискурс становления физического воспитания времён Вольнской гимназии и Вольнского лицея. Актуализирован ретроопыт реализации физического воспитания высшей школы

начала XIX века. Аргументировано целесообразность внедрения исторически апробированого опыта с физического воспитания в практику современного высшего учебного заведения.

Ключевые слова: физическое воспитание, физические занятия, пленерный спорт, верховая езда, лёгкая атлетика, спортивные танцы, конструктивный исторический опыт, персонифицированные идеи.

Valentyna Benera. Historico-pedagogical Discourse of Establishment of Physical Culture in Kremenets Region. The article reveals historico-pedagogical discourse of establishment of physical education of times of Volyn gymnasium and Volyn lyceum. It was actualized retro-experience of realization of physical education of high school of the beginning of 19th century. It was proved the reasonability of introduction of historically approved experience in physical education into practice of modern higher educational establishment.

Key words: physical education, physical classes, gliding, horse riding, track and field